

Jelena Pavličić,¹ Ivan Nišavić²

¹Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Čika-Ljubina 18–20, RS–11000 Beograd

²Univerzitet u Beogradu, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Kraljice Natalije 45, RS–11000 Beograd

¹jelena.pavlicic@f.bg.ac.rs, ²ivan.nisavic@instifdt.bg.ac.rs

Epikurejske i skeptičke argumentativne strategije

O njihovom razvoju i uzajamnom utjecaju

Sažetak

U radu su skicirana ključna mjesta spoznajno-teorijske rasprave koja se odvijala u vrijeme najistaknutijih epikurejski i skeptički orijentiranih mislitelja. Istraživanje počinje s nekoliko povijesnih naznaka o Epikurovu doprinosu uspostavljanju spomenutih sporova te njegovoj motivaciji da problemu kriterija spoznaje dodijeli ključno mjesto. Istovremeno, u izvjesnoj mjeri, postat će jasno kako se rivalska skeptička misao razvijala pod utjecajem toga učenja. Namjera nije da se ta dva filozofska pristupa oslikaju u potpunosti, pa čak ni da se obuhvate njihove glavne odlike, nego da se ponude izvjesni uvidi u specifična područja njihovoga uzajamnog utjecaja koja su doprinijela tome da se na neočekivan način približe jedno drugom. Usljed toga, vidjet ćemo i da, premda prilično raznorodne, te dvije helenističke pozicije odražavaju izvjesne sličnosti, prije svega, kada je riječ o poimanju prirode i cilja filozofskih istraživanja, u čemu se ogleda primjer sretnoga života, kao i odgovora na pitanje kojim bi se kriterijem trebalo rukovoditi ako želimo dostignuti takav život.

Ključne riječi

helenistička filozofija, kriterij istinitosti, epikurejci, skeptici, osjetilna spoznaja, Epikur, Piron

1. Preliminarna zapažanja

Nerijetko se osvrtnja na epistemološka pitanja o prirodi, dometu i kriteriju spoznaje mogu prepoznati kao polazno mjesto u tumačenju filozofske scene helenističkoga razdoblja, ali i kao neizostavni trenutak u razumijevanju pojmovne okoline neophodne za njeno ispravno predstavljanje.¹ Razlog za to sadržan je u uvidu da helenističko razdoblje predstavlja izuzetno značajno doba za razvoj antičkih spoznajno-teorijskih rasprava (Brunschwig 2008: 229). Konkretno, kada je riječ o problemu *kriterija spoznaje*, premda datum njegova uvođenja nije moguće nedvosmisleno utvrditi, odmah treba napomenuti da je vjerojatno Epikur (341.–271./270. g. p. n. e.) bio prvi filozof koji je na njega ponudio razrađen odgovor (Striker 1974: 57–59; Løkke 2015: 9; *Nat. D.*: 43–44). Uz to, smatra se da je većinu problema i pojmova koji su obilježili helenističke epistemološke rasprave također postavio i uveo on sâm (Løkke 2015: 9; Burnyeat 1978: 200).

U tom pogledu, jedan je od ciljeva ovoga rada utvrditi koliki je točno Epikurov doprinos u uspostavljanju spoznajno-teorijskih sporova i u čemu leži njegova motivacija da problemu kriterija spoznaje dodijeli ključno mjesto.

1

Ovaj je rad realiziran uz podršku Ministarstva prosvjete, znanosti i tehnološkoga razvoja Republike Srbije prema Ugovoru o realizaciji

i financiranju znanstveno-istraživačkoga rada za 2022. godinu.

Istovremeno, u izvjesnoj mjeri postat će jasno i kako se rivalska skeptička misao razvijala pod utjecajem toga učenja. Namjera nije da se ta dva filozofska pristupa oslikaju u potpunosti, pa čak niti da se obuhvate njihove glavne odlike, nego da se ponude izvjesni uvidi u specifična područja njihovoga uzajamnog utjecaja koja su doprinijela tome da se na zanimljiv način približe jedno drugom. Uslijed toga, vidjet ćemo da, premda prilično raznorodne, te dvije helenističke pozicije odražavaju izvjesne sličnosti, prije svega, kada je riječ o poimanju prirode i cilja filozofskih istraživanja, u čemu se ogleda primjer sretnoga života, kao i odgovora na pitanje kojim bi se kriterijem trebalo rukovoditi ako želimo voditi takav život.

2. Pozadina Epikurovih epistemoloških stavova

Među najpoznatijim postavkama Epikurova učenja nalazi se epistemološki stav da su svi osjetilni opažaji (stgrč. *aisthēsis*, αἰσθησις) istiniti.² Na to da je Epikurovo poimanje osjetilnoga opažanja kao apsolutno pouzdanoga izvora spoznaje višestruko problematično ukazivali su još suvremenici epikurejske tradicije: pironovski i akademijski skeptici. Ovdje namjerno aludiramo na epikurejstvo, a ne samo na Epikura, s obzirom na to da su epikurejci ključne antiskeptičke strategije, danas nama najpoznatije i o kojima će više riječi biti kasnije, preciznije razvili tek nakon njegove smrti. Epikur je svakako, makar djelomično, morao biti upoznat sa skeptičkom argumentacijom, posebno ako imamo u vidu i to da je Demokritovo (470./460. – 380. g. p. n. e.) stajalište, koje je prethodilo njegovoj atomističkoj teoriji, tumačeno kao da ima skeptičke implikacije (Robitzsch 2020; Hankinson 1995: §4; Vander Waerd 1989: 237).³ Pa ipak, ukoliko pod skepticizmom podrazumijevamo prilično heterogena i razgranata učenja pironističkih i akademijskih skeptika (oko III. st. p. n. e. – oko II. st. n. e.), utoliko je u najmanju ruku diskutabilno u kojoj je mjeri Epikur bio upleten u skeptičke rasprave. Naime, kako upozorava teoretičar Paul Vander Waerd (Vander Waerd 1989), ne postoji zadovoljavajuća evidencijska potkrijepljenost inače rasprostranjenoga uvjerenja da je Epikur bio zainteresiran za opovrgavanje argumenata svojih suvremenikā: akademičara Arkesilaja (oko 315. – oko 240. g. p. n. e.) i Pirona (oko 360. – oko 270. g. p. n. e.), navodnoga osnivača pironističkoga pokreta.

Svjedočanstvo prema kojem se Epikur divio Pironu⁴ u skladu je s činjenicom da je njegovo filozofsko djelovanje prožimala ista ideja koja je obilježila Pironov praktičan model sretnoga života u potpunosti oslobođenoga od brige ili bilo kakve druge psihološke uznemirenosti (stgrč. *ataraxia*, ἀταραξία).⁵ Međutim, s obzirom na oskudnost svjedočanstava i činjenicu da se njihovi stavovi mogu pronaći većinski u fragmentarnoj formi,⁶ gotovo je nemoguće jasno razgraničiti Epikurove i Pironove ideje od onih koje su razvili njihovi sljedbenici, što otežava provođenje koherentne rekonstrukcije uzajamnoga utjecaja tih dvaju mislitelja.

U tom pogledu, tvrdnja da je Epikur pod utjecajem pironovskoga skepticizma formulirao svoj čuveni stav da osjetilni opažaji ne mogu pogriješiti neprovjerljiva je i vrlo sumnjiva, prije svega, zato što nemamo nikakvu pisanu potvrdu o tome da se Piron smatrao osnivačem skepticizma u epikurejskoj tradiciji. Naime, iako je poznato da su za tradicionalnu sliku o Pironu kao začetniku skeptičkoga pokreta zaslužni hagiografski spisi njegovoga učenika Timona (oko 315. – 225. g. p. n. e), činjenica je da nemamo nikakvoga tekstualnog uporišta koje bi posvjedočilo da je takva struja mišljenja trenutačno zaživjela. Tako je,

primjerice, antičkom autoru Ciceronu (*Acad.* 2.130) Piron poznat isključivo kao mislitelj čija je pretenzija bila da s moralne točke gledišta problematizira mogućnost iznošenja vrijednosnih sudova koji se tiču vrlina i poroka, dok pironovski orijentiran filozof Teodozije tvrdi da Piron nije osnivač skepticizma jednostavno zato što nije niti razvio određeno učenje (Diog. Laert., IX 70). Uz to, najznamenitiji pironovac Sekst Empirik,⁷ premda svjedoči da je čuo za Pirona kao osnivača pokreta kojemu i sâm pripada (*PH I.7*), nigdje potom ne pokazuje da je upoznat i s njegovim epistemološkim stavovima. Također, zanimljivo je da se Kolot (320. – oko 268. g. p. n. e.), plodan pisac i jedan od najproduktivnijih epikurejaca kada je riječ o obrani od prigovora koji bi, ako se ne obesnaže, doveli u pitanje održivost cjelokupne epikurejske epistemologije, nigdje ne osvrće na Pironov skepticizam (Vander Waerd 1989: 236). To odgovara shvaćanju pojedinih teoretičara da na retrospektivno povezivanje skepticizma s Pironovim načinom filozofiranja treba ponajprije gledati kao na plod Timonova animoziteta prema Arkesilaju i pokušaja da, na taj način, umanju njegovu popularnost (Brunschwig 2008: 250; Grgić 2008: 20). Istina je pak da znatno kasnije (između 314. i 324. g. n. e.) biskup Euzebije nudi izvještaj o Pironu (Euseb., *PE*, XIV.18.1–4) u kojemu ima nagovještaja da je

2

Ipak, u Epikurovim spisima, barem onima koji su preživjeli do današnjih dana, ne pronalazimo eksplicitno taj stav. On se samo može implicitno naslutiti. Ipak, kod njegovih nastavljača i poštovatelja, kao i kod njegovih filozofskih protivnika, pronalazimo potvrde toga stava. Recimo, Lukrecije kaže: »Čutilo jedno spram drugog da ne može biti na smetnji, [n]iti se ne mogu dalje međusobno sama pobijati, [j]er se jednako mora da vjeruje svakom uvijek. Zato je istina, što se sa ovima bilo kada čini.« (Lucr. IV: 496–499) Stihove navodimo prema izdanju: Tit Lukrecije Kar, *O prirodi*, prev. Marko Tepeš, Tipografija, Zagreb 1938. Vidi: Ciceron, *Nat. D.*, 1,25,70; Plutarh, *Adv. Col.*, 1009E.

3

Zanimljivo viđenje Epikurova stava prema Demokritovu nasljeđu može se pronaći u: Huby 1978.

4

Nausifan koji je, kako se smatra, bio Epikurov učitelj, govorio je da se Epikur često kod njega raspitivao o Pironu (Diog. Laert., IX 64; cf. fr.55t, 555 Us.).

5

Zapravo su epikurejci smatrali da je, pored uvjeta neuznemirenosti ili *ἀταραξία*, za sreću neophodno ispuniti i uvjet odsustva bola ili *ἄπνοια*, pri čemu je pak moguće tumačenje da se »pironovski i epikurovski cilj u načelu svode na isto – na kraju krajeva, epikurovski cilj, odsustvo bola, također je neka vrsta ataraxije« (Grgić 2008: 42). Bez obzira na to što su ponudili različite smjernice za dostizanje i održavanje *ἀταραξία*, ono što će ostati karakteristično i za Epikura i za Pirona jest to da

je kod njih riječ o kulturnim osobnostima koje će u velikoj mjeri, upravo zastupajući neuznemirenost kao ideal, predstavljati izraziti izvor nadahnuća svojim sljedbenicima.

6

Doduše, ta tvrdnja vrijedi više za Pirona nego za Epikura, s obzirom na to da o potonjem ipak imamo neka preostala svjedočanstva koja su do nas stigla posredstvom Diogena Laertija. Pored desete knjige njegovih *Života i mišljenja istaknutih filozofa*, možemo se još osloniti i na *Vatikanske sentencije* (engl. *Vatican Sayings*) koje potječu iz XIV. stoljeća, ali su pronađene i objavljene 1888. godine (Mansfeld 1999: 5n8; Kenny 2004: 94). Originalno, sentencije su objavljene u: Karl Wotke, Hermann Usener (ur.), »Epikureische Spruchsammlung«, u: *Wiener Studien*, sv. 10, C. Gerold's Sohn, Beč 1888., str. 175–201. Ipak, ne možemo s pouzdanošću tvrditi da se svi stavovi o kojima se u njima izvještava mogu pripisati Epikuru. U nekim izvorima (Dorandi 2020: 17) piše: »[N]eke od tih [maksima] trebale bi biti pripisane drugim epikurejcima prve generacije, među kojima je sigurno Metrodor.« Vrlo slično piše i u: Mansfeld, 1999: 5n8. S druge strane, moguće je osvrnuti se na dva pisana izvora o Pironu. Prvi, manje pouzdan, onaj je koji pronalazimo kod Diogena Laertija i tiče se opisa Pironova života, dok drugi, koji se obično smatra pouzdanijim, nudi biskup Euzebije (o čemu će biti nešto više riječi u nastavku teksta).

7

Na osnovi svega što znamo, možemo zaključiti tek da je Sekst Empirik živio negdje između I. st. p. n. e. i prve polovine III. st. n. e.

Piron zastupao neke negativne dogmatske epistemološke stavove. No ovdje ne treba gubiti iz vida i to da je riječ o svjedočanstvu iz »treće ruke«, odnosno o prikazu u kojemu se citiraju dijelovi knjige *O filozofiji* peripatetičkoga filozofa Aristokla (oko 1. st. p. n. e. – oko 1. st. n. e.), a koji se, na koncu, u potpunosti oslanjaju na problematizirano Timonovo svjedočanstvo. Uslijed toga, kako s pravom primjećuje teoretičar Paul Vander Waerdt, nemamo osnove niti za pretpostaviti da su se Epikurova epistemološka gledišta razvila pod utjecajem Pironove epistemologije. Naposljetku, kada je riječ o pretpostavci da su ona nastala kao reakcija na »skeptički zaokret«, koji se unutar Platonove Akademije odigrao pod Arkesilajevom upravom, treba uzeti u obzir i činjenicu da on na čelo Akademije dolazi oko 268. g. p. n. e., odnosno dvije godine nakon Epikurove smrti, uslijed čega se mora priznati da nema ničega čudnog ili neobičnog ni u odsustvu svjedočanstava o povezanosti tih dvaju filozofa (Vander Waerdt 1989: 228).

Imajući to u vidu, čini se da bi na Epikurove epistemološke stavove trebalo gledati ponajprije kao na reakciju na Demokritov atomistički skepticizam (Gavran Miloš 2007; Robitzsch 2020) i pretpostaviti da je on svoju atomističku teoriju percepcije kao pozitivne teorije o znanju gradio kao odgovor na demokritovsku tvrdnju da »ili ništa nije istinito ili je barem to nama nejasno« (Arist., *Metaf.*, 1009b). Odnos između tih dvaju stajališta bit će detaljnije razmotren u nastavku. Za sada je važno istaknuti da, iako se problem mogućnosti spoznaje neizostavno dovodi u vezu s pironovski orijentiranim misliteljima (Popkin, 2010: 29), nadasve zato što je Sekst Empirik najviše pažnje posvetio njegovoj rekonstrukciji (*PH*, 2 14–21; 70–95; 3 23; *M*, 8 66, 180, 285–6), Epikur je, po svoj prilici, bio zaslužan za njegovo postavljanje, i to u obliku pitanja postoji li nešto što bi poslužilo kao kanon (strgrč. *kanón*, *κανών*), odnosno kriterij istine (strgrč. *kritērion tēs alētheias*, *κριτήριον τῆς ἀληθείας*). Točnije, najvjerojatnije je Epikur bio među prvim misliteljima koji su isticali da je znanje moguće, prvenstveno zato što postoji nešto što funkcionira kao *κριτήριον τῆς ἀληθείας*, koji je onda poistovjetio s osjetilnim opažanjem (strgrč. *aisthēsis*, *αἰσθησις*) (Løkke 2015: 9).

3. Problem uzajamno proturječnih osjetilnih dojmova

Epikur je svoju argumentaciju u prilog nepogrješivosti vjerovanja zasnovanih na opažanju započeo time što je tvrdio da su svi osjetilni dojmovi ravnopravni u pogledu svoje uvjerljivosti (*Adv. Col.*, 1109 B; 1121 D, E; 1124 B; *Lucr.* IV, 498), zbog čega ih treba ili sve smatrati istinitim ili sve proglasiti neistinitim. Nadalje, smatrao je da ne smijemo sumnjati ni u jedan osjetilni opažaj jer ako bismo sumnjali u neki od njih, onda ne bismo smjeli vjerovati nijednom dojmu (*Acad.*, 2.79). Iz toga razloga, Epikur je tvrdio da sva osjetila pružaju »istiniti izvještaj« (*Nat. D.*, 1.25, 70), nakon čega će se epikurejcima pripisivati načelo ili princip da »zato je istina, što se ovima bilo kada čini« (*Lucr.*, IV 499).⁸

Međutim, Epikurova polazna teza o ravnopravnom kredibilitetu svih opažajnih vjerovanja mogla se vrlo lako protumačiti i u skeptičkom duhu. Naime, s obzirom na jednaku uvjerljivost međusobno isključivih dojmova, nemamo način za ustanoviti njihovu razliku i ne možemo znati koji je od njih istinit ili neistinit. Postoji veliki broj primjera kojima su se skeptici služili kako bi ukazali na slučajeve u kojima iste stvari aficiraju različite osobe (ili pak iste osobe u različitim trenucima) na različit, ali podjednako vjerodostojan način.

Starijoj osobi morska voda može se činiti suviše hladnom za plivanje, dok se djetetu može činiti toplom. Osobi koja je zdrava limunov sok može se činiti kiselim, dok se nekoj osobi oboljeloj od virusa SARS-CoV-2 neće činiti takvim. Pripisati nekom od tih dojmova veći stupanj kredibiliteta čini se neosnovanim jer kako se zdravi ljudi nalaze u stanju koje je prirodno za zdrave, a neprirodno za bolesne, isto se tako i za bolesne može reći da se nalaze u stanju koje je neprirodno za zdrave, odnosno onom koje je prirodno za bolesne. Otuda i to da skeptik primjećuje kako su bolesni jednako vjerodostojni »jer su oni, u relativnom smislu, u prirodnom stanju« (PH, I. 103). Budući da, kako vidimo, spor ne može biti riješen na osnovi autoriteta opazajinih subjekata, teza o jednakoj vjerodostojnosti uzajamno proturječnih osjetilnih podataka postaje uporišna točka u skeptičkoj argumentaciji koja je imala za cilj ukazati na nemogućnost diskriminacije istinitih i lažnih dojmova, pa samim time i na neophodnost suzdržavanja od suda (stgrč. epochē, ἐποχή) u pogledu njihova statusa (PH, I. 112 – I. 117).⁹

Razmatranja koja za svoj predmet imaju pitanje kako su se tadašnja spoznajno-teorijska učenja razvijala pod utjecajem skeptički nadahnutih argumenata izuzetno su složena i podložna brojnim revizijama. Budući da pironizam i akademski skepticizam ne predstavljaju neku jedinstvenu teoriju, nego petostoljetna, prilično eklektična i neujednačena učenja, prijedlozi kako presresti skeptičke zaključke mijenjali su se, unaprjeđivali i poboljšavali tijekom vremena, uključujući prilično neusuglasive koncepcije. U pokušaju skiciranja okvira epikurejske antiskeptičke strategije, važno je već sada napomenuti da nju odlikuje dvostruka tendencija. Prva je utvrditi zbog čega dolazi do usvajanja pogrešnog stava da osjetilni dojmovi mogu biti uzajamno proturječni i zašto nam on može djelovati uvjerljivo. Druga je pokazati da skepticizam nije održivo stajalište. Kao što ćemo vidjeti u nastavku, u prvu grupu pokušaja može se svrstati Epikurova argumentacija usmjerena protiv jedne od ranijih verzija spomenutoga stava, dok se u drugu može uvrstiti ona koja se pripisuje kasnijim epikurejcima. Počnimo, stoga, od pitanja kako nam Epikurovi uvidi mogu poslužiti da razriješimo problem naizgled nerazrješivoga sukoba između podjednako uvjerljivih i međusobno proturječnih pojava, na osnovi koje se sugerira da bar jedna od njih mora biti neistinita.

4. Epikurova antiskeptička strategija

Nešto smo ranije nagovijestili da je Epikur, makar u nekom obliku, morao biti upoznat sa skeptičkim argumentima, s obzirom na to da su oni bili zastupljeni

8

Pitanje kako razumjeti pojam istine ili istinitoga (stgrč. ἀληθές) bilo je i ostalo središnje pitanje u proučavanju epikurejskoga stvarateljstva. Više o tome interpretativnom problemu vidi kod: Striker 1977; Vogt 2016.

9

Gore navedeni razlozi za suzdržavanje od suda samo su jedan dio širokoga spektra skeptičkih argumenata poznatih pod nazivom »Deset Enesidemovih tropa« (Osnove pironizma (PH) I.36–163). Striker navedeni problem naziva »nerazrješivim sukobom

uzajamno proturječnih nazora« u namjeri da ga razdvoji od druge vrste problema koja se nameće u spomenutim tropima, a koji određuje kao problem »relativnosti svih impresija«. O uvidu u razloge zbog kojih ne bi trebalo poistovjetiti ta dva oblika skeptičkoga argumentiranja vidi: Strajker [Striker] 2007: 200. Više o problemu relativnosti vidi u: Burnyeat 1981. Za ponniji uvid u epikurejski otpor prema skeptičkom relativizmu vidi: Vogt 2016.

u Demokritovu učenju. Svoje atomističke stavove Demokrit je gradio u svjetlu zapažanja da dojmovi mogu biti uzajamno proturječni, ističući da

»... kod ostalih životinja mnogima se suprotno pokazuje nego nama u vezi s tim, pa i samom pojedinačnom čovjeku za sebe ne čini se uvijek isto, u ovisnosti o osjetilima. Nije jasno što je od toga istinito ili lažno jer ništa više nije istinito ovo nego ono [stgrč. *ou mallon, ou mǎllon*], nego je podjednako istinito.« (Arist., *Metaf.*, 1009b)

U filozofskim raspravama toga doba pojmu *ou mǎllon* pripisivala su se različita značenja te su ga različiti filozofi upotrebljavali u različite teorijske svrhe. Ostavimo po strani pitanje omogućuje li Demokritova formulacija *ou mǎllon* zastupanje dosljedne skeptičke pozicije, kao i to razlikuje li se i po kojim točno osnovama od onih koje su zastupali kasniji skeptici.¹⁰ Nas bi ovdje trebalo zanimati na koji je način Epikur – svjestan skeptičkoga potencijala fraze *ou mǎllon* – nastojao osujetiti pokušaj podriivanja osjetilnoga iskustva kao kriterija istine na njegovoj pozadini. U vezi s tim, važno je istaknuti da Epikur nije bio zainteresiran za opovrgavanje stava da se dojmovi mogu međusobno razlikovati. Naime, kako ćemo vidjeti u nastavku, on će dozvoliti da na sadržaj perceptivnoga stanja opažajnoga subjekta u velikoj mjeri mogu utjecati specifične okolnosti u kojima se on nalazi, poput toga opaža li objekt pri dnevnom svjetlu, nalazi li se na bliskom razmaku od njega itd. Iz toga što se dojmovi i perceptivna stanja mogu razlikovati po svom sadržaju, pogriješno je zaključiti da su oni u sukobu. Naime, za njih je moguće da su savršeno kompatibilni. U namjeri da to pokaže, prije svega, Epikur ističe da osjetilni podaci nisu isto što i fizički predmeti koji ih proizvode. Prvi, za razliku od drugih, predstavljaju entitete ili elemente zastupljene u procesu opažanja koje on poistovjećuje sa slikama (stgrč. *eidola, εἰδωλον*), tumačeći ih pritom kao »nešto što dolazi s vanjskih predmeta«, što se može objasniti i kao nevidljive slike predmeta koje nevjerovatno velikom brzinom lete do našega senzornog aparata (Nišavić 2015: 133). Slučaj u kojem bismo imali osjetilni podatak ili *εἰδωλον* o nečemu što nije u skladu sa stanjem stvari u vanjskom svijetu Epikur zapravo dozvoljava, ali objašnjava na dva načina. Naime, prvi je da je nešto »smetalo« *εἰδωλον* na putu do našega osjetilnog aparata, pa je ta smetnja doprinijela tome da imamo osjetilni dojam koji se, manje ili više, razlikuje od fizičkoga predmeta, dok u drugom slučaju postoji mogućnost da i naš razum nešto »pridoda« opažajima, poremetivši i izmijenivši ih tako da ih učini različitim od izvanjskoga svijeta. Dakle, za razliku od fizičkih predmeta »s kojih su *εἰδωλον* poslani k nama«, a za koje ne možemo tvrditi ni da su onakvi kakvi nam se predočavaju, u sâmu *εἰδωλον* nikako ne možemo sumnjati. Osjetilni dojam ili *εἰδωλον* upravo je onakav kakvim nam se pokazuje i nužno je istinit bez obzira na to kakvo je stvarno stanje stvari. Međutim, ako iz toga što vidimo zaključimo da je limun kiseo ili da je voda hladna, našem ćemo opažanju pridružiti pojmovno suđenje napustivši tako razinu »čistih« i senzornih podataka. Grješka i pogriješan zaključak ovise uvijek o mišljenju ili suđenju, a nikada o osjetilnom opažaju (Diog. Laert., X 31; Lucr., IV 462–468). Naime, oni nastupaju samo kada donosimo sudove i formiramo vjerovanja o tome što je zapravo slučaj. U tom smislu, vjerovanja moraju biti odgovorna za pogriješno opisivanje ili identifikaciju relevantne opažene činjenice. Sâmo opažanje ništa ne dodaje i ništa ne oduzima onome što se opaža, pa samim time ne može niti pogriješiti. Ako takvo stajalište pripišemo Epikuru, onda vidimo, dakle, da nudi objašnjenje čimbenika koji mogu utjecati na to da *εἰδωλον* bude različit od onoga što predstavlja, a što pak, zauzvrat, dovodi do uobličavanja neistinitoga vjerovanja o mogućnosti postojanja neusuglasivih

osjetilnih dojmova. Ovdje se ne možemo upuštati u dublju analizu tih čimbenika i argumentaciju koju Epikur navodi u prilog svom središnjem stavu o nepogrješivosti osjetilnoga svjedočanstva (Gavran Miloš 2007), kao ni u razmatranje krupnih primjedbi koje se upućuju načinu na koji dolazi do svoga zaključka (Aikin 2020: 195; Irwin 1989: 151). No čak i da ostavimo po strani detaljnije preispitivanje prihvatljivosti Epikurova objašnjenja, upada u oči i to da se njime spor jednostavno prebacuje na novu razinu, gdje, kako primjećuje Gisela Striker, »skeptik, naravno, već spremno čeka dogmatičara sa svojom metodom pokazivanja kako se suprotnost svake filozofske teze može braniti na jednako dobrim osnovama« (Strajker [Striker] 2007: 250). Samim time, nije nimalo iznenađujuće to što su kasniji epikurejci svojim obrambenim strategijama pridružili one čiji je primarni cilj bio pokazati da skeptikova pozicija nije održiva niti da predstavlja ozbiljnu alternativu njihovom stajalištu. Prikazu tih argumenata bit će posvećeno sljedeće poglavlje.

5. Antiskeptičke strategije kasnijih epikurejaca

Kao što smo naznačili ranije, detaljnu i sistematičnu argumentaciju protiv pironističkih i akademjskih skeptika nije moguće pronaći u onome što nam je ostalo od Epikurovih spisa, a na osnovi razloga koje smo naveli u ranijem poglavlju, tamo ih, po svemu sudeći, nije ni bilo. Međutim, na raznim mjestima kod Lukrecija, Diogena iz Enoande i Plutarha možemo mapirati argumente koji bi nam mogli poslužiti u ilustriranju triju ključnih epikurejskih strategija koje su upotrebljavane u cilju osporavanja gore spomenutih skeptičkih pozicija. Jedna od njih može se pronaći kod Lukrecija i sastoji se u ukazivanju na logičku proturječnost stava »da se ništa ne može znati«. Riječ je zapravo o argumentaciji koja se temelji na uvidu da ako netko smatra da se ništa ne može znati, onda on, ustvari, smatra da *zna* da se ništa ne može znati, što je, po svemu sudeći, kontradiktorno:

»Napokon, ako tko misli, da ništa se ne zna, taj ne zna,
Da li se može što znati, jer priznaje, ništa da se ne zna.
Protiv ovakvoga dakle zapodjeti rasprave neću,
Jer se glavom on sam na stopala postavlja svoja.« (Lucr., IV 469–471)

Kao što možemo vidjeti, Lukrecijev je stav da se s onima koji zauzimaju takvu paradoksalnu poziciju niti treba niti može raspravljati. Da skeptiku prijeto još jedna teškoća u formulaciji svoje pozicije, svjedoči i druga epikurejska strategija na koju nam Lukrecije ukazuje. Ona je, naime, dosta slična prvoj, s time što se njome ukazuje na djelomično prošireni opseg općih pojmova za koje bi skeptik morao znati što znače ako bi uopće namjeravao uspješno formulirati vlastitu poziciju. Recimo, ako skeptik tvrdi da ništa ne možemo znati, mora znati što znače pojmovi koje koristi. Samim time, ako pretendira na smislenost spomenutoga iskaza, implicitno podrazumijeva da zna što pojmovi poput *mogućnost*, *znanje*, *točno* ili *netočno* uopće znače. Ali kao i u prvom argumentu, implicitno znanje tih pojmova opovrgava njegovu polaznu pretpostavku – da ništa ne možemo znati – jer upravo znamo značenje spomenutih pojmova, što je *contradictio in adjecto*.

»Ništa budući da nije na stvarima vidio prije
Istine, odakle znađe, što znači baš znati i ne znati,
Što mu je dalo da spozna, što istinsko jeste, što lažno,
Koje li mjerilo ima, da luči od dvojbenog jasno?« (Lucr., IV 473–476)

Tradicija tumačenja toga čije prigovore reprezentiraju Lukrecijevi redovi uglavnom je tekla duž dviju linija. Jedna od prisutnih tendencija u literaturi bila je da se jednostavno pretpostavi da Lukrecije ovdje izvještava isključivo o Epikurovim stavovima (Burnyeat 1978: 200),¹¹ dok je druga ta da on svjedoči o argumentativnim resursima do kojih su, općenito uzevši, epikurejci došli nastojeći ugroziti neoprezne skeptičke pozicije (Vander Waerd 1989). Znamo da je Epikur argumentu o samopobijanju pribjegao s namjerom pokazivanja da etički determinizam, zasnovan na Demokritovu učenju, nije održiv, a ukoliko imamo u vidu problematičnost Euzebijeva svjedočanstva, utoliko je pitanje je li Epikur uopće argumentirao protiv (navodno) Pironovih stavova. Također, ako imamo u vidu kronološke osnove o kojima smo govorili ranije, znamo da on takav argument nije upotrijebio ni protiv akademijskoga načina skeptičkoga filozofiranja, no čak ako bismo i zanemarili kronološke razloge, čini se da Epikur nije imao osnova da takav prigovor uputi Arkesilaju. Naime, ako slijedimo evidenciju koju nam je ostavio Ciceron (*Acad.*, 2.17; Coussin 1983; Annas 1994; Cooper 2004; Strajker [Striker] 2007), Arkesilaj sebe nije dovodio u bezizlaznu situaciju u kojoj bi sâm sebi proturječio. Dakle, ako je vjerovati Ciceronu, Arkesilajevi argumenti bili su isključivo dijalektičke prirode i potpuno neobvezujućega karaktera. Njih je Arkesilaj formulirao tako da funkcioniraju samo u odnosu na premise njegovih suparnika, uslijed čega ih ne bi trebalo shvatiti kao izraz njegovih vlastitih tvrdnji. Ako je to točno, ostaje nejasno na koje je skeptičke stavove točno usmjerena Lukrecijeva kritika. Odgovor na to pitanje zahtijeva iscrpan prikaz i elaboraciju različitih skeptičkih pozicija, kako unutar Akademije, tako i u okviru pironističkoga pokreta, no u koje nećemo zalaziti ovom prilikom.¹² Predmet naše pažnje bit će nešto drukčija, a u to vrijeme najupečatljivija antiskeptička strategija (Vogt 2010: 165), koju je među epikurejcima prvi primijenio Kolot (320. – 268. g. p. n. e.) i koju nijedan skeptik, od Arkesilaja pa nadalje, nije mogao ignorirati. Riječ je o tzv. »prigovoru o apraksiji« (stgrč. *apraxia*, ἀπραξία).¹³

Prigovor o apraksiji u prvi plan postavlja izravan utjecaj koji ἐποχή ima na pojedinca, a zasniva se na zapažanju da beskompromisno zalaganje za taj princip povlači nemogućnost praktičnoga djelovanja. Naime, ako ἐποχή shvatimo kao bezuvjetno suzdržavanje od suda u pogledu istinitosti bilo kojega stava, onda se ispostavlja da je izravna posljedica skepticizma neaktivnost, odnosno nemogućnost djelovanja. Epikurejci, kao paradigmatičan primjer praktičnih filozofa (Németh 2017: xi; Shaw 2020: 1), smatrali su da nas neaktivnost, tj. onesposobljenost akcije, u potpunosti umrtvljuje i, na kraju, vodi u samouništenje. Ako sumnjamo u svaku svoju procjenu, ako svaku svoju odluku dovodimo u pitanje i smatramo da bi bilo identično da smo odlučili drukčije, bili bismo u vrlo nezavidnoj situaciji. Naime, zvuči prilično nezgodno prihvatiti da je svejedno hoćemo li pojesti neku otrovnu hranu ili nećemo, hoćemo li iz vlastite kuće izaći kroz vrata na prizemlju ili kroz terasu na drugom katu itd.¹⁴ Zato se smatralo da dosljedna primjena suzdržavateljskoga principa može imati dva ishoda, i to oba prilično nepoželjna. Naime, po epikurejcima, (1) ἐποχή onemogućava da učinimo bilo što jer ako bismo bili dosljedni tom principu, dospjeli bismo u situacije u kojima ne možemo uvidjeti bi li nešto bilo dobro ili korisno učiniti;¹⁵ (2) nadalje, čak i kada bismo se odlučili na djelovanje, svaka bi naša aktivnost, ako bismo ju rekonstruirali

na pozadini suzdržateljskoga principa, u najmanju ruku bila protumačena kao nekonzistentna ili besmislena.¹⁶ Imajući to u vidu, Kolot postavlja svoje čuveno pitanje, o kojemu izvještava i Plutarh:

»Kako to da čovjek koji se suzdržava od suda ne odjuri na planinu umjesto u kupalište?« (*Adv. Col.*, 1122E; *Acad.*, II. 31)¹⁷

Jesu li se i u kojoj mjeri akademičari uspjevali izboriti s tom teškoćom, kompleksno je pitanje koje zahtijeva osvrt na njihove različite i brojne pokušaje, kao i pronicanje u izuzetno neusuglašena svjedočanstva (Allen 1994: 90). Napomenut ćemo samo da su se oni uglavnom sastojali iz toga da opravdaju ili (a) Arkesilajev prijedlog da kriterij postupanja poistovjeti s onim što se čini razložnim (stgrč. eulogon, τὸ εὐλόγουν) ili (b) prijedlog njegova nastavljača Karneada (oko 214. – 128. g. p. n. e.); da kriterij djelovanja podvede pod probabilističko tumačenje. Standardni prigovor koji se upućivao tim prijedlozima bio je taj da oni ne mogu predstavljati zadovoljavajuće rješenje problema ἀπραξία, prije svega, zato što na neprihvatljiv način ublažuju skeptičko

11

Više o Lukrecijevu odnosu prema Epikuru, kao i o doprinosu njegovih argumenata razvoju Epikurovih stavova, vidi u: Leone 2012; Sedley 1998.

12

Očito je riječ o veoma razrađenim i unaprijeđenim argumentima. S druge strane, vjerojatno najuspješniji i najprilagođeniji odgovor na kritiku o samopobijajućem karakteru skeptičkih argumenata pronalazimo tek kasnije kod Seksta Empirika, gdje se skeptički argumenti uspoređuju s ljestvama koje ćemo, odmah nakon što smo se preko njih popeli, odbaciti (odnosno, s purgativom za koji važi da će, nakon što je izbacio sve iz želudca, izbaciti i sebe sâmoga) (*M.*, 8.480–1). O Sekstovim odgovorima na još neke antiskeptičke strategije koje su epikurejci uzimali u obzir bit će riječi u nastavku.

13

Detaljniji pregled toga kako se odvijala rasprava između epikurejaca i akademičara nakon Epikurove smrti ponuđen je u: Sedley 2018.

14

Samim time, vrlo je moguće da su upravo epikurejci potaknuli četrnaestostoljetnoga filozofa Jeana Buridana da formulira paradoks u čijoj je glavnoj ulozi magarac koji, ne mogavši se odlučiti prema kojem se od dvaju plasta sijena zaputiti, ostaje na mjestu i tako umire od gladi.

15

Promatrano na taj način, baš poput Buridanova magarca, ostajemo na mjestu i nikada nijednu radnju ili aktivnost ne možemo niti započeti.

16

Naime, prigovor o *apraksiji* može se analizirati i tumačiti na više načina. Recimo, Katja

Maria Vogt (Vogt 2010) izdvaja šest verzija toga argumenta i imenuje ih u skladu s time na što se najprije odnose: 1. *samouništenje* – uzdržavanje od suda vodi k samouništenju; 2. *životinja* – djelovanje bez *pristanaka* nije djelovanje racionalne osobe jer, u najboljem slučaju, to odgovara ponašanju neracionalne životinje; 3. *biljka* – bez *pristanaka*, skeptikova neaktivnost svedena je na onu koja se pripisuje biljkama; 4. *nekonzistentnost* – bez obzira na to što sve skeptik tvrdi, ipak ponekad mora dati svoj pristanak; 5. *paraliza* – bez praktičnoga kriterija, skeptik ne može izabrati poseban pravac djelovanja. Ne postoji način odlučivanja za bilo koji od nekoliko međusobno nekompatibilnih načina djelovanja dostupnih u danom trenutku; 6. *eudaimonija* – skeptik je netko tko ne može živjeti dobar (sretan) život. Iako svaka od tih verzija, na neki način, može predstaviti epikurejsku kritiku skepticizma, četvrta i peta verzija argumenta, zahvaljujući Kolotu, uobičajeno se vezuje za epikurejsko kritiziranje skepticizma.

17

Nije sasvim jasno kada je prigovor o *apraksiji* prvi put postavljen kao problem za predstavnike skeptičke filozofije. Naime, ako je vjerovati Diogenu Laertiju (Diog. Laert., IX 104), Timon je već imao zadatak odgovoriti na njega, dok postoje i jasna svjedočanstva da su stoici posezali za tom vrstom argumentacije u namjeri obesnaživanja Arkesilajeve pozicije. Bilo kako bilo, riječ je o prigovoru koji će snažno, ako ne i presudno, utjecati na razvoj i artikulaciju skeptičke misli. Štoviše, kao jedan od prevladavajućih razloga Enesidemova (oko 100. – 40. g. p. n. e.) oživljavanja pironizma, navodi se neprihvatljivo ublažavanje skeptičkih stavova unutar Akademije do kojega je došlo uslijed pokušaja akademičara da odgovore na prigovor o *apraksiji*.

učenje, čineći to do te mjere, da nije moguće utvrditi na koji se način ono razlikuje od gledišta koja su zastupali njihovi drugi protivnici – stoici (Allen 1994: 105; Frede 2007: 237). Ipak, kako procjena uspješnosti te argumentacije prelazi okvire ovoga rada i kako ne postoje nikakve pisane naznake da su Arkesilaj i njegovi izravni sljedbenici uzimali u razmatranje Kolotovu verziju toga prigovora, nego samo onu koju su im upućivali pripadnici stoičke škole, ovdje se nećemo upuštati u razmatranje njihovih rješenja. Naime, pažnju ćemo isključivo usmjeriti na pironističku strategiju koja, kako ćemo vidjeti u nastavku, vodi do veoma zanimljivih teorijskih implikacija (Vander Waerd 1989: 266).¹⁸ Riječ je zapravo o argumentima iz sfere praktičnoga djelovanja koji su tada prvi put upotrebljeni tako da se odnose na spoznajnu problematiku, a koji će zauzvrat skeptika navesti da osjetno umanju dubinu sukoba između njegovih argumenata i prevladavajućih zdravorazumskih stavova.

6. Pironovsko pribjegavanje rješenju problema koji nameće prigovor o apraksiji

Pironovci su tvrdili da predodžba o skeptiku kao o nekome tko, bivajući istom silom privučen svakoj od danih međusobno isključivih mogućnosti, ostaje u mjestu, paraliziran i nesposoban za djelovanje, nije ništa drugo doli posljedica potpuno pogrešnog razumijevanja njihove pozicije. To je zato što on, premda suzdržan u pogledu toga jesmo li sposobni saznati stvarnu prirodu stvari, ne poriče da se opaženi predmet pojavljuje (stgrč. *phainomenon*, φαίνόμενον) na određen, očevidan (stgrč. *enargēs*, ἐναργής) način, što po pravilu uzima i priznaje kao kriterij svojega postupanja. Kada bi se ta ideja prenijela na uobičajenu praksu, to bi značilo da će se pironovac ponašati u skladu s izvanjskim okolnostima, tj. da će, recimo, ako prelazi ulicu, pričekati da prođu automobili. Međutim, on iz navedenoga neće zaključiti da je riječ o pojavama koje na adekvatan način predstavljaju opažane predmete, tj. da je riječ o automobilima ili o putu koji je stvarno takav kakav mu se čini. Na taj način, on će jednostavno samo slijediti osjetilno opažanje, sve u cilju kako bi se, epikurejskim jezikom rečeno, izbjeglo razložno zaključivanje i suđenje, pa samim time i pogrešna vjerovanja o tome što je zapravo slučaj (Diog. Laert., X 31; Lucr., IV 462–468).

Odsustvo potrebe za takvim tvrdnjama posljedica je njegove dobre upoznatosti s filozofskim istraživanjima koja za svoj predmet imaju *neočigledne stvari* (PH, I. 13, I. 201) uslijed čega se i smisao *ἐποχή* najbolje ilustrira kao svojevrsno teorijsko distanciranje od pitanja te vrste (PH, I. 225). Pitanje gdje povući granicu između očiglednih stvari i neočiglednih predmeta istraživanja predstavlja predmet kontroverzi u koje se u okviru ovoga rada neće ulaziti (Hallie 1985; Barnes 2007; Bogdanovski 2007). Premda postoje mjesta kod Seksta Empirika koja jasno sugeriraju da se pojave ili stvari, koje pironovac prihvaća kao očigledne, odnose na osjetilne dojmove (PH, I. 13), i ona koja ukazuju na to da termine τὸ ἐναργής i τὸ αἰσθητόν tretira sinonimno (M, 9. 393), u literaturi se mogu pronaći razlozi u prilog shvaćanju da riječi kao što su *dojam*, *iskustvo* ili *pojava* ne ograničava samo na polje osjetilnoga iskustva, odnosno da pironovac za »očite« ne prihvaća samo predmete naših osjetila (Barnes 2007: 295). Međutim, iako je za temeljno i sistematično promišljanje pozicije Seksta Empirika vrlo važno preciziranje toga što je on, u načelu, podrazumijevao pod pojavama, za naše je svrhe pak sasvim dovoljno uvidjeti kako je on pod pojavama imao u vidu i ono što se pojavljuje našim osjetilima.

Drugim riječima, iako postoje razlozi zbog kojih se čini da ne bismo mogli opravdano tvrditi da Sekst Empirik poistovjećuje pojave s osjetilnim dojmovima (Grgić 2008: 57), svakako se može reći da kada govori o skeptikovom djelovanju u skladu s pojavama, negdje u vidu ima i slijeđenje onih pojava koje su osjetilne prirode. Ostavimo po strani i pitanje obvezuje li to skeptika u priznavanju da on ipak posjeduje neka vjerovanja ili kako je moguće iznositi tvrdnje o pojavama u odsustvu vjerovanja, odnosno na koji je način moguće povući distinkciju između vjerovanja i pukog slijeđenja pojava (Stough 1969; Barnes 1982; Burnyeat 1980). Za svrhe razumijevanja toga kako odgovara na prigovor o apraksiji, važno je naglasiti da se skeptik samo oslanja na evidenciju o onome što je »očito« i što mu izgleda da je slučaj, ostajući pritom neopterećen suvišnim težnjama i stremljenjima oko spoznaje kakav je svijet zaista i sklonošću izvođenja zaključaka o sâmoj biti predmeta. Također, svjestan opasnosti od prigovora o samoproturječnom karakteru svoje pozicije i s čvrstom namjerom da se od njega obrani, pironovac svoje argumente ne izlaže kao razloge u prilog nekoj spoznajnoj teoriji, niti poriče mogućnost da je neko od suprotstavljenih metafizičkih gledišta o prirodi stvari točno. Drukčije rečeno, sumnjajući u istinitost neke filozofske postavke, on tu postavku ne odbacuje kao neistinitu ili potpuno neutemeljenu. Štoviše, pironovac uzima za kriterij svojega djelovanja upravo ono što za epikurejca predstavlja kriterij istine, pa tako ispada da skeptička pozicija – pažljivo iznijeta – nalaže isto ponašanje u praktičnoj sferi: u pogledu donošenja svakodnevnih i uobičajenih odluka treba se osloniti na pojavnu razinu stvarnosti i napustiti (u to vrijeme prevladavajuću) racionalističku privrženost razumu. U tome smislu, pironovac je, baš kao i epikurejac, zadovoljan i osjeća se ispunjenim ne zato što mu razum, kao najviša sposobnost i ultimativni vodič kroz život, to omogućuje, nego zato što svoja djelovanja usklađuje s prirodom u svom pojavnom obliku. Sve u svemu, iz navedenoga se može istaknuti da, pribjegavajući svakodnevici i svodeći svoj *ἐπιχρή* na prihvatljivu mjeru, pristup pironovca nije u neskladu s tadašnjom epikurejskom spoznajno-istraživačkom praksom. On je u suglasnosti s epikurejskim poimanjem filozofije po kojoj se dosezanje najvišega cilja, odnosno duševnoga mira, ogleda »u zauzimanju pravog stava prema metafizičkom pitanju o prirodi stvari općenito« (Grgić 2008: 11). Za obje linije razmišljanja i razmatranja spoznajno-teorijskih pitanja neophodan su posredujući korak u njegovom postizanju jer lažna vjerovanja dovode do uznemirenosti duha uslijed čega moramo pronaći način za njihovo izbjegavanje.¹⁹ Međutim, dok za epikurejske mislitelje dostizanje takvoga ideala ne

18

Naime, postoje razlozi koji idu u prilog tvrdnji da je Kolot problem *ἀπραξία* razvio imajući u vidu Arkesilajevo učenje (*Adv. Col.*, 1121E), a zapravo se tek akademikar Plutarh (46. – 119. g. n. e), četiri stoljeća kasnije, upustio u opovrgavanje Kolotovih argumenata. Razmatranje načina kojima se Plutarh bavi argumentima Kolota i drugih ranijih filozofa u njegovom anti-epikurejskom projektu nameće pitanja koja su predmet veoma složenih, zanimljivih, ali i zasebnih analiza (Castagnoli 2013).

19

U tom pogledu, zanimljivi sporovi nastaju kada se postave pitanja kakve ideje odražava-

vaju skeptičke i epikurejske pozicije unutar problema evaluacije znanja i filozofskoga istraživanja. U literaturi se često mogu pronaći tumačenja koja antičke filozofske pozicije razlikuju od modernih (sedamnaesto stoljeće pa nadalje) upravo u svjetlu pitanja smatraju li znanje poželjnim u svom intrinzičnom ili instrumentalnom smislu. No sve je više interpretacija koje nastoje pokazati da je ovdje riječ o jednom suviše pojednostavljenom, ali i pogrešno usmjerenom načinu prikaza i uspoređivanja suvremenih i antičkih filozofskih teorija (Williams 2001: 8).

zahtijeva ništa drugo doli pronalaženje odgovarajućega kriterija istinskoga znanja, međupovezanost spoznajnih i moralnih razmatranja unutar pironističkoga programa rezultat je jednoga radikalnijeg opredjeljenja od onoga koje se može pripisati privrženicima Epikurove filozofije: suzdržavanja od suda u pogledu toga je li takvo znanje moguće. Ipak, takvo opredjeljenje nije u potpunosti destruktivnoga karaktera. Skeptikova sumnja, rezervirana isključivo za iskaze kojima se tvrdi nešto više od onoga što se pojavljuje, nastavit će motivirati kako Epikurove izravne nasljednike (Diog. Laert., X; *Adv. Col.*; Strajker [Striker] 2007: §3; Sedley 1998, 2018; Zucca 2020), tako i suvremene teoretičare, za pokazivanje, uz pomoć sredstava koje im ostavlja Epikurova teorija, da je ona skeptiku pružila znatno više od pukoga kriterija za djelovanje (Long, Sedley 1987; Gavran Miloš 2015; Warren 2019).

7. Zaključna razmatranja

U radu su skicirana ključna mjesta filozofske rasprave koja se odvijala među najistaknutijim epikurejski i skeptički orijentiranim misliteljima. Jedan od ciljeva rada bio je da historiografski pokaže kako se razvoj tih pozicija – isprva motiviranih specifično spoznajnim pitanjima – može pratiti tako da se njima ilustriraju rasprave koje su u antičkom svijetu imale značajan pragmatički utjecaj. Drugi je cilj usmjeren prema pokazivanju kako su te dvije, naizgled oštro suprotstavljene filozofske pozicije imale više sličnosti nego što bismo se isprva usudili pretpostaviti. Naime, prateći razvoj epikurejskih argumenata, izdvojili smo nekoliko njih koji se mogu upotrijebiti protiv akademijskih i pironističkih skeptika te ponudili konture toga kako se skeptička misao pod njihovim utjecajem mijenjala i usavršavala, razvijajući se prema rješenjima i idejama koji se, u određenim aspektima, gotovo ne razlikuju od onih koje su zastupali sami epikurejci. Vidjeli smo da je prema jednima i drugima uzrok naše uznemirenosti: uočavanje proturječnih pojava i vjerovanje da bi neka od njih mogla biti lažna. Nadilaženje toga stanja i dostizanje *ἀταραξία* za epikurejca se sastoji u pronalasku objašnjenja zašto je takvo vjerovanje pogrešno, dok se, prema pironovcu, ono najbolje prevladava konstatiranjem da pitanje »Postoji li išta istinito?« nije od pretjerane važnosti. Pa ipak, nesumnjivo je da u pozadini tih dvaju stavova leži jedna te ista krajnje humana motivacija. Cilj je da se filozofski nadahnutom subjektu, zabrinutom zbog nepouzdanosti opažajnih procesa, ponude odgovarajući mehanizmi pomoću kojih bi mogao otkloniti tu zabrinutost. No, štogod odabrao – bilo da slijedi argumentaciju koja vodi u *ἐποχή*, bilo onu koja se tiče *εἰδωλον* – osjećat će se i ponašati istovjetno. Moći će spokojno djelovati u skladu s onim što je *ἐναργής*, oslobodivši se tako jednom za svagda vjerovanja koja za svoj sadržaj imaju racionalistički formulirana objašnjenja, pa samim time i glavne prepreke u dostizanju blaženstva duha – *ἀταραξία*.

Literatura

Allen, James (1994): »Academic Probabilism and Stoic Epistemology«, *The Classical Quarterly* 44 (1994) 1, str. 85–113, doi: <https://doi.org/10.1017/s0009838800017249>.

Annas, Julia (1994): »Plato the Skeptic«, u: Paul A. Vander Waerdt (ur.), *The Socratic Movement*, Cornell University Press, Ithaca, str. 309–340.

Aristotel (2007): *Metafizika*, prev. Slobodan U. Blagojević, Paideia, Beograd. Citirano skraćenicom: »Arist. *Metaf.*«.

Barnes, Jonathan (1982): »The Beliefs of a Pyrrhonist«, *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 28 (1982), str. 1–29, doi: <https://doi.org/10.1017/S0068673500004375>.

Bogdanovski, Mašan (2007): »Skeptik može da živi svoj skepticizam«, *Belgrade Philosophical Annual* 20 (2007), str. 40–50.

Brunschwig, Jacques (2008): »Introduction. The Beginnings of Hellenistic Epistemology«, u: Keimpe Algra *et al.* (ur.), *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, str. 227–259, doi: <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521250283.008>.

Burnyeat, Myles (1978): »The Upside-Down Back-to-Front Sceptic of Lucretius IV 472«, *Philologus* 122 (1978) 1, str. 197–206, doi: <https://doi.org/10.1524/phil.1978.122.1.197>.

Burnyeat, Myles (1980): »Can the Sceptic Live His Scepticism?«, u: Malcolm Schofield, Myles Burnyeat, Jonathan Barnes (ur.), *Doubt and Dogmatism. Essays in Hellenistic Epistemology*, Clarendon Press, Oxford, str. 20–53.

Burnyeat, Myles (1981): »Conflicting Appearances«, *Proceedings of the British Academy* 65 (1981), str. 69–111.

Castagnoli, Luca (2013): »Democritus and Epicurus on Sensible Qualities in Plutarch's *Against Colotes* 3–9«, *Aitia* 3 (2013), str. 1–35, doi: <https://doi.org/10.4000/aitia.622>.

Cicero, Marcus Tullius (1933): *De Natura Deorum & Academica*, prev. Harris Rackham, Harvard University Press, Cambridge. Citirano skraćenicama »Nat. D.« i »Acad.«.

Cooper, John M. (2004): *Knowledge, Nature, and the Good. Essays on Ancient Philosophy*, Princeton University Press, Princeton – Oxford.

Coussin, Pierre (1983): »The Stoicism of the New Academy«, u: Myles F. Burnyeat (ur.), *The Skeptical Tradition*, University of California Press, Berkeley, str. 31–63.

Eusebius of Caesarea (1903): *Praeparatio Evangelica [The Preparation of the Gospel]*, Edwin Hamilton Gifford (ur.), Typographeo Academico, Oxonii [Oxford]. Citirano skraćenicom »Euseb. PE«.

Everson, Stephen (1990): »Epicurus on the Truth of the Senses«, u: Stephen Everson (ur.), *Epistemology. Companions to Ancient Thought*, sv. 1, Cambridge University Press, Cambridge, str. 161–183.

Frede, Majkl [Frede, Michael] (2007): »Stoici i skeptici o jasnim i razgovetnim utiscima«, u: Pavle Stojanović (ur.), *Skeptički priručnik. Antički skepticizam*, prev. Pavle Stojanović, Plato, Beograd, str. 210–238.

Gavran Miloš, Ana (2007): »Istinitost Epikurovih opažaja«, *Filozofska istraživanja* 27 (2007) 4, str. 843–853.

Gavran Miloš, Ana (2015): »Epicurean Perceptual Content«, *Prolegomena* 14 (2015) 2, str. 167–191.

Grgić, Filip (2008): »Uvod: Sekst Empirik i antički skepticizam«, u: Sekst Empirik, *Obrisi pironizma*, prev. Filip Grgić, KruZak, Zagreb, str. 1–75.

Hankinson, Robert J. (1995): *The Arguments of the Philosophers. The Sceptics*, Routledge, London – New York.

Huby, Pamela (1978): »Epicurus' Attitude to Democritus«, *Phronesis* 23 (1978) 1, str. 80–86, doi: <https://doi.org/10.1163/156852878x00235>.

Huby, Pamela; Neal, Gordon (ur., 1989): *The Criterion of Truth. Essays Written in Honor of George Kerferd, together with a Text and Translation (With Annotations) of Ptolemy's 'On the Kriterion and Hegemonikon'*, Liverpool University Press, Liverpool.

Laertije, Diogen (1973): *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, prev. Albin Vilhar, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd. Citirano skraćenicom »Diog. Laert.«.

Leone, Giuliana (1984): »Epicuro, 'Della natura', libro XIV«, *Cronache Ercolanesi* 14 (1984), str. 17–107.

Løkke, Håvard (2015): *Knowledge and Virtue in Early Stoicism*, Springer, Heidelberg – New York – London.

Long, Anthony Arthur; Sedley, David N. (ur., 1987): *The Hellenistic Philosophers. Translations of the Principal Sources, with Philosophical Commentary*, sv. 1, Cambridge University Press, Cambridge.

Lukrecije, Tit Kar (1938): *O prirodi*, prev. Marko Tepeš, Tipografija, Zagreb. Citirano skraćenicom »Lucr.«.

Németh, Attila (2017): *Epicurus on the Self. Issues in Ancient Philosophy*, Routledge, London – New York.

Nišavić, Ivan (2015): »Epikur i čulni podaci«, *Theoria* 58 (2015) 4, str. 119–137, doi: <https://doi.org/10.2298/THEO1504121N>.

Plutarch (1878): »Against Colotes, the Disciple and Favorite of Epicurus«, prev. William W. Goodwin, u: Plutarch, *Plutarch's Morals*, William W. Goodwin (ur.), sv. V, Little, Brown & Company, Boston, str. 338–385. Citirano skraćenicom »Adv. Col.«.

Popkin, Ričard [Popkin, Richard] (2010): *Istorija skepticizma. Od Savonarole do Bejla*, prev. Predrag Milidrag, Fedon, Beograd.

Robitzsch, Jan Maximilian (2020): »Epicureans on What There Is«, u: Kelly Arenson (ur.), *The Routledge Handbook of Hellenistic Philosophy*, Routledge, New York – London, str. 213–223, doi: <https://doi.org/10.4324/9781351168120-17>.

Sedley, David (1998): *Lucretius and the Transformation of Greek Wisdom*, Cambridge University Press, Cambridge.

Sedley, David (2018): »Epicurean Theories of Knowledge from Hermarchus to Lucretius and Philodemus«, *Lexicon Philosophicum* 4 (2018), str. 105–23.

Sekst Empirik (2008): *Obrisi pironizma*, prev. Filip Grgić, KruZak, Zagreb. Citirano skraćenicom »PH«.

Sextus Empiricus (1949): *Adversus Mathematicos*, sv. 4, prev. Robert Gregg Bury, Harvard University Press, Cambridge. Citirano skraćenicom »M«.

Sextus Empiricus (1964): *Selection from the Major Writings on Scepticism, Man and God*, prev. Stanford G. Etheridge, Hackett Publishing Company, Indianapolis.

Shaw, Clerk (2020): »Epicurean Philosophy and Its Parts«, u: Kelly Arenson (ur.), *The Routledge Handbook of Hellenistic Philosophy*, Routledge, New York – London, str. 13–24, doi: <https://doi.org/10.4324/9781351168120-1>.

Stough, Charlotte L. (1969): *Greek Skepticism*, University of California Press, Berkeley.

Striker, Gisela (1974): *Kriterion Tes Aletheias*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, str. 51–110.

Striker, Gisela (1977): »Epicurus on the Truth of Sense Impressions«, *Archiv für Geschichte der Philosophie* 59 (1977) 2, str. 125–142, doi: <https://doi.org/10.1515/agph.1977.59.2.125>.

Strajker, Gisela [Striker, Gisela] (2007): »Skeptičke strategije«, u: Pavle Stojanović (ur.), *Skeptički priručnik: Antički skepticizam*, prev. Pavle Stojanović, Plato, Beograd, str. 181–209.

Usener, Hermann (ur., 1887): *Epicurea*, in aedibus B. G. Teubneri, Leipzig.

Vander Waerdt, Paul A. (1989): »Colotes and the Epicurean Refutation of Skepticism«, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 30 (1989) 2, str. 225–267.

Vogt, Katja Maria (2010): »Skepticism and Action«, u: Richard Bett (ur.), *The Cambridge Companion to Ancient Skepticism*, Cambridge University Press, Cambridge, str. 165–180, doi: <https://doi.org/10.1017/CCOL9780521874762.009>.

Vogt, Katja Maria (2016): »All Sense-Perceptions are True: Epicurean Responses to Skepticism and Relativism«, u: Jacques Lezra, Liza Blake (ur.), *Lucretius and Modernity. Epicurean Encounters Across Time and Disciplines*, Palgrave Macmillan, New York, str. 145–159, doi: https://doi.org/10.1007/978-1-137-56657-7_9.

Warren, James (2019): »Epicurus on the False Belief That Sense-Impressions Conflict«, *Philosophie antique* 19 (2019), str. 7–28, doi: <https://doi.org/10.4000/philosant.3019>.

Williams, Michael (2001): *Problems of Knowledge. A Critical Introduction to Epistemology*, Oxford University Press, Oxford.

Wotke, Karl; Usener, Hermann (ur., 1888): »Epikureische Spruchsammlung«, u: *Wiener Studien*, sv. 10, C. Gerold's Sohn, Beč, str. 175–201.

Zucca, Diego (2020): »Lucretius and the Epicurean View That All Perceptions are True«, u: Hardie R. Philip; Valentina Proserpi; Diego Zucca (ur.), *Lucretius. Poet and Philosopher: Background and Fortunes of the »De Rerum Natura«*, De Gruyter, Leiden, str. 23–43, doi: <https://doi.org/10.1515/9783110673487-003>.

Jelena Pavličić, Ivan Nišavić

Epicurean and Skeptical Argumentative Strategies

On Their Developments and Mutual Influence

Abstract

This paper outlines the key points of the debate concerning theoretical perspectives on knowledge which had unfolded in the time of the most prominent epicurean and skeptical thinkers. The research begins with a few historical indications about Epicurus' contribution to the establishment of the aforementioned disputes and his motivation to assign crucial importance to the problem of the criteria of knowledge. At the same time, to some extent, it will become clear how a rival, skeptical school of thought developed under the influence of that teaching. The intention is not to depict these two philosophical approaches in full, nor to capture their main features, but to offer some insight into specific areas of their mutual influence that have contributed to their unexpected convergence. As a result, we will see that, although quite diverse, these two Hellenistic positions reflect certain similarities, above all when it comes to the understanding of the nature and goal of philosophical research, the illustration of a happy life, as well as the answer to the question of what criteria we should follow in order to lead such a life.

Keywords

Hellenistic philosophy, criterion of truth, epicureans, skeptics, perception, Epicurus, Pyrrho